

Avrupalı Türklerin Yabancı Düşmanlığına ve Asimilasyona Karşı Kimlik Mücadelesi

Ünal Acar*

ORCID: 0000-0002-6144-7186

Öz

II. Dünya Savaşı sonunda Batı Avrupa ülkeleri sanayi yatırımları için ihtiyaç duyduğu işgücünü karşılamak üzere Türkiye ile imzaladıkları göç anlaşmaları, Türk işgücünün Avrupa ile tanışmasına neden oldu. Kısa süre çalışıp tasarruf yapmak amacıyla 1960'lı yılların başında Avrupa'ya giden Türk işçiler, ülkelere döndüklerinde geçimlerini sağlayabilecek birikime sahip olabilmek için dönüş tarihini sürekli ertelediler. 1970 yılında aile birleşimi düzenlemesi ile ailelerini yanlarına getirmelerine izin verilince birçok işçi, eş ve çocuklarını da yanlarına getirdi. 1970 yılına kadar "misafir işçi" ailelerini yanlarına aldıktan sonra "göçmen işçi" olarak tanımlanan Türkler, üçüncü neslin 1992 yılında yayınladığı "Batı Avrupa Türkleri; Göçmenlikten Yerleşik Hayata Geçiş" kitabında kendilerini "Batı Avrupa Türkleri" olarak tanımlamanın uygun olacağını deklare ettiler. 1992 yılından itibaren ağırlıklı olarak "Avrupalı Türkler" kavramı kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı; göç olgusunun yalnızca ekonomik yönlerinin değil, aynı zamanda, sosyal, kültürel ve psikolojik yönlerinin de incelenmesi ile ilgilidir. Bu nedenle yurt dışına çalışmaya giden Türk işçilerinin ülkemizde ve gittikleri ülkelerde yaşadıkları sosyal, siyasal, kültürel zorluklara kısaca değinildikten sonra yabancı düşmanlığı, asimilasyon ve kimlik sorunları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Göç, İşçi, Avrupalı Türk, Asimilasyon, Entegrasyon, Yabancı Düşmanlığı,

Gönderme Tarihi: 24/12/2019

Kabul Tarihi:25/03/2020

* Dr. Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi, E-Mail:uacar1@hotmail.com

The Struggle of Identity of European Turks Against Xenophobia and Assimilation

Ünal Acar

ORCID: 0000-0002-6144-7186

Abstract

At the end of World War II, the migration agreements signed with Turkey in order to meet the manpower needs for industrial investments of European countries was the cause of Turkish workers to go to Europe. In order to work for a short period of time to practise economy, the workers, who went to Europe in the early 60's, continuously postponed their return dates so as to be able to earn their keep when they would come back to their country. In 1970, after family reunification agreement, many workers were permitted to bring their wives and children with them. After this incident "guest worker" term changed into "migrant worker". In "From Migration To Settlement", published by the 3rd generation in 1992, they declared that it would be more appropriate to call themselves as Western European Turks. Since 1992, the concept of "*European Turks*" has been used predominantly. The aim of this study is to analyze migration not only from an economical but also social, cultural and psychological aspect. Therefore, after social, political and cultural difficulties that the Turkish workers face being briefly mentioned, xenophobia, assimilation and identity problems will be evaluated.

Keywords: Migration, Worker, European Turkish, Assimilation, Integration, Xenophobia,

Received Date: 24/12/2019

Accepted Date: 25/03/2020

Борьба Европейских Турков За Свою Идентичность Против Ксенофобии и Ассимиляции

Выдержка

Двусторонние межправительственные соглашения о трудовой миграции, заключенные странами Западной Европы с правительством Турции после окончания Второй мировой войны в целях привлечения рабочей силы для восстановления промышленной инфраструктуры, стала причиной знакомства турецкой рабочей силы с Европой. Турецкие рабочие, отправившиеся в Европу в начале 1960-х годов на временные заработки, постоянно откладывали дату возвращения, чтобы иметь возможность сделать накопления для достойного проживания в своей стране. В 1970 году, в связи с программой воссоединения семей, многие трудовые мигранты привезли с собой своих супругов и детей. Турки, которые до 1970 года идентифицировались как «гастарбайтеры», а после воссоединения с семьями - «трудовыми мигрантами», в опубликованной третьим поколением трудовых мигрантов в 1992 году книге "Переход западноевропейских турок от миграции к оседлости" заявили о целесообразности идентифицировать себя как "западноевропейские турки". Понятие «европейские турки» используется преимущественно с 1992 года. Цель данного исследования состоит в изучении не только экономических, но и социальных, культурных и психологических аспектов феномена миграции. По этой причине, после краткого описания социальных, политических и культурных трудностей турецких рабочих, с которыми они сталкиваются в нашей стране и других странах, были рассмотрены проблемы ксенофобии, ассимиляции и идентичности.

Ключевые слова: Миграция, Рабочий, Европейский турок, Ассимиляция, Интеграция, Ксенофобия.

Получено: 24/12/2019

Принято: 25/03/2020

Giriş

Göç konusu üzerinde çalışan bilim insanları farklı kriterleri dikkate alarak göçün değişik tanımlarını yapmıştır. Yapılan bu tanımlar değerlendirildiğinde ortak paydanın canlıların yer değiştirmesi olduğu anlaşılmaktadır.¹ Yapılan tanımların ortak paydasının canlıların değişik nedenlerden dolayı bir yer değişiminin olması, göçün sadece insanlara özgü bir davranış olmadığını göstermektedir. Bu nedenle göçün en genel tanımı, bir yerleşim yerinden ayrılan canlıların geçici veya sürekli yer değiştirmesi olarak ifade edilmektedir.² Göç, insanın sosyal yaşantısı, kültürel değerleri, ekonomik geliri, inanç sistemi üzerinde etki yapmasına da zemin hazırlayan bir süreçtir.³ Göç eylemini gerçekleştiren kişilere ise genel olarak “göçmen” denilmektedir.⁴ Yapılan bu göç tanımlarını değerlendirerek insan merkezli bir göç tanımı yaptığımızda; siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel nedenler başta olmak üzere değişik nedenlerden dolayı yaşadığı bölgede, ülkede beklentilerinin karşılanmadığını düşünen kişilerin, grupların beklentilerine cevap bulacağına inandığı bölgelere ve ülkelere yasal veya yasal olmayan yöntemlerle yaptıkları yer değişimine göç, bu eylemi gerçekleştiren kişilere de göçmen denir.

Göç sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi etkilerinden dolayı, psikologlardan terör uzmanlarına kadar birçok akademik disipline mensup bilim insanları tarafından inceleme konusu yapılmıştır.⁵ Yurt dışına gönderilen Türk işçiler ile ilgili ilk bilimsel araştırma Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından Abadan’a 1964 yılında yaptırılan “*Batı Almanya’daki Türk İşçileri ve Sorunları*” isimli çalışmadır. Yapılan bu çalışmada, genellikle ekonomik kaygılar dikkate alınarak işçilerin tasarruf ettikleri gelirlerinin nasıl değerlendirileceği, Türkiye’nin işgücü ve ekonomik sorununun çözümüne ne tür bir katkı sağlayacağı üzerinde durulmuştur. Oysa göçün sadece ekonomik boyutu yoktur. Göç eden kişilerin yeni bir toplumla bütünleşmesi daha önce sahip olduğu kültürel, sosyal değerlerden taviz vermesi anlamına gelmektedir. Göç

¹ Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2004, 13.

² Ömer Demir ve Mustafa Acar, *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, 175.

³ Sema Erder, *Refah Toplumunda “Getto” ve Türkler*, İstanbul: Teknografik Matbaacılık, 1986, 9.

⁴ Thomas Faist, *Uluslararası Göç ve Uluslararası Toplumsal Alanlar*, çev. Azat Zana Gündoğan ve Can Nacar, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003, 18.

⁵ Özlem Sertkaya Doğan, *Population Movements in Turkey Internal Migration, Contemporary Studies in Humanites*, Mannheim: Verlag, 2015, 18.

ettikleri ülkenin kurallarına uyma zorunluluğunun getirdiği değişimler, göç eden kişilerin zaman içerisinde asimile olmasına da neden olabilmektedir.⁶ Büyük bir çoğunluğu Almanya ve Hollanda'da olmak üzere Avrupa'da yaklaşık altı milyon Türk yaşamaktadır.⁷ Bu Türk nüfusun büyük bir bölümü günümüzde kendi benliğini koruma ve asimilasyona karşı koyma çabası içerisindedir. Milli benliklerini ve dini değerlerini kaybetmek istemeyen Avrupalı Türkler, dinsel, kültürel ve eğitsel organizasyonlar vasıtasıyla bunu gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Birçok Avrupalı siyasetçiye göre ise 1960'lı yıllarda Avrupa'ya göç eden Türk göçmenlerin altmış yıldır gelenek ve göreneklerini sürdürmeleri ülkelerindeki sosyal uyum ve güvenlik önündeki en büyük engeldir. Makalede başta Almanya ve Hollanda başta olmak üzere yurtdışına çalışmaya giden Türk işçilerinin ülkemizde ve gittikleri ülkelerde yaşadıkları sosyal, siyasal, kültürel zorluklara kısaca değinildikten sonra sosyal uyum ve güvenlik gerekçeleriyle uygulanan asimilasyon politikaları ve Türklerin bu asimilasyon politikalarına karşı verdiği mücadele değerlendirildi.

Ülkemizde Yaşanan İç ve Dış Göçün Nedenleri

Göçlerin oluşmasında, daha yüksek gelir, daha iyi sağlık hizmeti ve rahat yaşam arzusu etkili olmaktadır. Bu nedenle iç ve dış göç birbirinden bağımsız düşünülemez. Cumhuriyetin ilk yıllarında uzun süren savaşlar sonucu azalan nüfusu telafi etmek için nüfus artışını hedefleyen politikalar uygulanmıştır. Bu politika özellikle kırsal kesimde yoğun nüfus artışına neden olmuştur.⁸ Kırsal kesimde yaşanan hızlı nüfus artışı sonucu başlayan ekonomik sıkıntılar kentlere olan göçü hızlandırmıştır. 1950'den sonra yaşanan göç, kırsal kesimin nüfusunun azalmasına, kent nüfusunun beklenmedik oranda artmasına, neticede ekonomik, siyasal, sosyal, kültürel sorunların yaşanmasına neden oldu. 28.10.1927 tarihinde yapılan ilk nüfus sayımına göre ülkemizin nüfusu 13.650.00 kişidir. Bu nüfusun % 75.8'i köylerde yaşamaktadır. Kırsal kesimde tarım ve hayvancılık işleriyle uğraşan birçok ailenin göç etmesi sonucu hayvancılıkta ve tarımda üretim kaybı yaşandı. Göç alan kentler, göç edenlerle beklenen uyumu gösteremedi,

---

⁶ Nermin Abadan Unat, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, 25.

⁷ ÇSGB, *Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Raporu*, Ankara: ÇSGB Yayını, 2014,7.

⁸ Ferhunde Özbay ve Banu Yücel, "Türkiye'de Göç Hareketleri, Devlet Politikaları ve Demografik Yapı, Nüfus ve Kalkınma: Göç, Eğitim, Demokrasi, Yaşam Kalitesi," Ankara, *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü* Yayın No: NEE. 01.02, (2001): 15.

birçok büyük kent, alt ve üst yapı yetersizliğinden dolayı köyleşme süreci yaşadı. Özellikle İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa illerimiz büyük oranda göç almış, bu durum kentlerimizde çoklu kültür yapıları ortaya çıkarmış, sosyokültürel yapıda önemli değişimlere neden olmuştur.⁹ Bunun sonucu kentli kimliği oluşmamıştır. Göç alan kentlerimizde göç eden kişilerin kente uyum sağlamasını kolaylaştıracak kurumsal yapıların eksikliği kentli kimliğinin oluşumunu önlemiştir. Bu yapıların eksikliği sadece göç edenlerin değil kentli insanların da sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Köyden kente doğru göçe ek olarak kentten kente göç oranı da önemli derecede artmıştır. Göç, bölge içindeki büyük kent merkezlerine, bölge dışındaki kent merkezlerine ve yurt dışına doğru gerçekleşmiştir.¹⁰

Yıllar	İl ve İlçe Merkezi Nüfusu %	Belde Ve Köy Nüfusu %
1927	24.2	75.8
1935	23.5	76.5
1940	24.4	75.6
1945	24.9	75.1
1950	25	75
1955	28.8	71.2
1960	31.9	68.1
1965	34.4	65.6
1970	38.5	61.5
1975	41.8	58.2
1980	43.9	56.1
1985	53.59	47
1990	64.9	41
2000	64.9	35.1

Tablo 1: Türkiye'nin 1927-2000 Yılları Arası Kent Ve Kırsal Kesim Nüfus Oranları.
Kaynak: TÜİK <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> Erişim: 22.02.2019.

⁹ Hakan Özdemir, "Türkiye'de İçgöçler Üzerine Genel Bir Değerlendirme." *Akademik Bakış Dergisi* sy. 30 (2012): 1.

¹⁰ Ahmet İçduygu ve Turgay Ünal, "Türkiye'de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri", *Türkiye'de İçgöç Konferansı* içinde, thk. Ahmet, İçduygu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, 45.

Kırsal kesimde yaşanan hızlı nüfus artışı ve tarımda makineleşme sonucu başlayan işsizlik, doğal kaynakların yetersizliği, hayat pahalılığı, geçim sıkıntısı tarım alanların küçülmesi sonucu insan gücüne duyulan ihtiyacın azalması, insanları göç etmeye mecbur bırakmıştır. Özellikle tarım alanlarının küçülmesi, geçim sıkıntısı, daha iyi koşullarda yaşama arzusu, kırsal kesimden şehirlere ve yurtdışına yapılan göçlerin ana sebebini oluşturmaktadır. Bunun sonucu kırsal kesimden yurt dışına ve kent merkezlerine doğru bir iş gücü akımı olmuştur.¹¹ Ancak göç eden iş gücü sanayinin ihtiyaç duyduğu vasıflı iş gücü talebine cevap verememiştir. Çünkü kırsal kesimden göç eden nüfus eğitimsizdir ve vasıfsızdır. Bu durum göç edilen illerde de ekonomik, kültürel ve sosyal sorunların yaşanmasına, kentin ekonomik canlılığını kaybetmesine, hem göç alan il, hem de göç veren ilin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur.

Zorunlu göç alan kentler, göç edenleri özümseyememiş, birçok kent hızlı bir köyleşme süreci yaşamış, yetersiz olan kentsel altyapı ve üstyapı büyük oranda tıkanmıştır. Kente göç edenler başlangıçta kendi köyünden daha önce göç etmiş akraba veya tanıdığıın yanlarına yerleşerek, yavaş yavaş kent hayatıyla ve yeni sorunlarla tanışmaya başlamıştır. Devletin bu sorunların çözümünde yetersiz kalması insanların sorunlarını kendi yöntemleriyle çözmesine neden olmuştur. Gecekondulaşma süreci de bilim ve tecrübeden yoksun üretilen bireysel çözümlerin bir sonucu olmuştur.¹² 1960'lı yıllarda devletin uyguladığı ithal ikameci ekonomik model gereği gecekondu insanı ucuz işgücü kaynağı ve tüketici olarak önemli görevler üstlenmiştir. Bu durum devletin gecekondu yapılaşmasına karşı etkin önlemler almasını engellemiştir. 1966 yılında çıkarılan "Gecekondu Yasası" ile gecekondu varlığı devlet tarafından kabul edilmiştir. Göç alan şehirlerde yeni oluşan gecekondu mahalleleri göç eden kişilerin geldikleri şehir isimleriyle anılır olmuştur. Bu anlamda gecekondu bölgeleri kente uyum sağlamada tampon bölge görevi üstlenmiştir.¹³ Bu durum kente göç eden kişilerin kente uyumunu ve kentli kimliğinin oluşumunu olumsuz yönde etkilemiştir.¹⁴ Kent yaşamına

¹¹ Ozan Bahar ve Fehime Korkmaz Bingöl, "Türkiye'de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İş Gücü Piyasalarına Etkileri," *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* sy.15 (2), (2010):45.

¹² Ercan Tatlıdil, "Kentleşme ve Göç," *Sosyolojiye Giriş* içinde, thk. İhsan Sezal, Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi, 2002,446.

¹³ Kongar, Emre, "Kentleşen Gecekondu ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu," *Kentsel Bütünleşme* içinde, Türk Sosyal Bilimler Derneği ve Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Ortak Semineri, Ankara:

Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını sy.4 (1982): 28.

¹⁴ Muharrem Es ve Hamza Ateş, "Kent Yönetimi Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri," *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* sy. 48 (2004): 224.

uyum sağlayamayan büyük bir grup köy kültürünü sürdürmeye devam etmiştir. Bir süre sonra ortadan kalkacağı değerlendirilen gecekondu “*kentsel dönüşüm*” ile yerlerini plazalara bıraksa da “*Gecekondu Ailesi*”¹⁵ ülkenin bir gerçeği olarak varlığını sürdürmektedir. Gecekondulaşma süresince gerekli önlemlerin alınmaması sorunu değişik boyutlarıyla günümüze kadar taşımıştır.

Kente göç eden aileler başlangıçta köyleriyle şehirdeki olanakları karşılaştırıp durumunu kabullenirken, kentin varoşlarında doğan ikinci nesil, kendi durumunu kentin iyi semtlerinde yaşayan insanlarla karşılaştırmaya başlamıştır. Kente göç eden bireylerin beklentilerinin kamu kurumları tarafından karşılanmaması terör örgütlerinin zemin bulmasına neden olmuştur.¹⁶ 1960’lı yıllarda toplum sağ ve sol olarak kutuplaşmış ve dönemin sonlarına doğru giderek artan silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Ülke genelinde yaşanan ideolojik kutuplaşma ve gerginlik özellikle göç alan büyük şehirlerin gecekondu bölgelerinde daha yoğun yaşanmış, gecekondu halkı sağ ve sol olarak ikiye bölünerek “*kurtarılmış mahalleler*” ortaya çıkmış, gecekondu gençliği de terör örgütlerinin hedef kitlesi olmuştur.¹⁷ Önceki dönemlerde yurt dışına ve büyük kent merkezlerine olan göç sosyoekonomik kaynaklı olmasına karşın 1970 sonrası göç, sosyoekonomik nedenlere ilave olarak terörizmden de kaynaklanmıştır.

Kırsal kesimden kente göç eden insanların kentlerde yaşadıkları ekonomik, sosyal ve kültürel zorluklar, Avrupa’nın iş gücüne olan ihtiyacıyla birleşince, kent merkezlerine göç eden insanların büyük bir çoğunluğu şansını birde yurt dışında denemek istemiştir.¹⁸ Başta Federal Almanya olmak üzere Batı Avrupa ülkelerine yönelik gerçekleşen dış göçte de göç eden insanların sorunları, iç göç de yaşadıkları sorunlardan pek farklı olmamıştır.¹⁹

Avrupa Ülkelerinin İş Gücü İhtiyacı ve Avrupa’ya İşçi Göçü

II. Dünya Savaşı sonunda Batı Avrupa ülkeleri sanayi yatırımları için ihtiyaç duyduğu işgücünü karşılamak üzere Türkiye ile imzaladıkları göç anlaşmaları, Türk iş

¹⁵ İbrahim Yasa, “Gecekondu Ailesi: Geçiş Halinde Bir Toplum Tipolojisi,” *AÜSBF Dergisi* sy.25 (1970):17.

¹⁶ Kemal Görmez, *Göç ve Kültürel Kimlik, Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Van: 100. Yıl Üniversitesi Yayınları, (1998):169.

¹⁷ Ruşen Keleş ve Artun Ünsal, *Kent ve Siyasal Şiddet*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,1982,7.

¹⁸ İsmail Altıntaş, *Dış Göç ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları, 2008, 26.

¹⁹ Selim Eren, “Göç, Toplumsal Değişme ve Din: Avrupa’ya Göç Eden Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme,” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sy.2 (2007):274.

gücünün Avrupa ile tanışmasına neden oldu.²⁰ 31 Ekim 1961 tarihinde Türkiye ve Federal Almanya arasında imzalanan anlaşma sonucu binlerce işçi daha iyi gelir elde etmek amacıyla²¹ gönüllü olarak yurt dışına çalışmak için göç etti. Almanya'dan sonra 1964'de Avusturya, Belçika ve Hollanda, 1965'de Fransa ile anlaşmalar imzalandı.²² 1961-1967 yılları arası 255.500 kişi, 1968-1973 yılları arası 733.000 kişi başta Federal Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine çalışmak üzere göç etti.²³ Anlaşmaların haricinde turist olarak Avrupa'ya gidip kaçak olarak çalışan işçiler ise daha zor koşullarda ve daha düşük ücretle çalışmaya mecbur kaldılar.²⁴

1973 Arap-İsrail savaşı sonrası yaşanan ekonomik kriz, Avrupa ülkelerini işçi göçünü durdurmaya yönelik tedbirler almaya zorladı. Avrupa'da yaşanan ekonomik kriz sonucu işçi göçünün azalması üzerine işçiler eş ve çocuklarını aile birleşimi adı altında çalıştıkları ülkeye getirmeye başladılar. 1973 yılında Almanya'ya 245.000, diğer Avrupa ülkelerine ise 92.000 kişi aile birleşimi neticesi gitti.²⁵ 1974 sonrası dönemde işçi sayısı azalırken gelen aileler nedeniyle Avrupa'da yaşayan Türk nüfusu arttı. Yeni gelenler kadınlar ve çocuklardı. Bunun sonucu 1970'li yıllarda ki "misafir işçilik" işçi ailelerinin gelmesiyle "göçmen ailesi" konumuna dönüştü.

Misafir İşçilikten Göçmen Aile Konumuna Geçiş

İşçilerin aile yakınlarını yanlarına almaları sonucu göç, zincirleme göçe dönüştü.²⁶ Zincirleme göç, göç eden kişilerin gittikleri yerlerde kalıcı olmaya karar verdiklerinin en somut belirtisidir.²⁷ Böylece misafir işçilikten "göçmen işçi" ve "göçmen ailesi" konumuna geçildi. Türkiye'den Avrupa'ya giden insanların kalıcı olduğunun anlaşılmasıyla birlikte Avrupalı yetkililer, kendileri açısından gerekli yasal tedbirleri almaya başladılar. Çünkü Türkiye ile Batı Avrupa ülkeleri arasında yapılan

²⁰ İlhan Gülsün, *Sayılarla Yurtdışındaki İşçilerimiz ve Sorunlarına Ait İstatistikler*, Ankara: İİBK Yayınları, 1974, 7-10.

²¹ Kadir Canatan, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1990, 14.

²² Ahmet Akgündüz, "Labour Migration from Turkey to Westren Europe, 1960-1974. A Multidisciplinary Analysis," *Amsterdam University Pres.* (2007): 155.

²³ Cahit Gelekçi ve Ali Köse, *Misafir işçilikten Etnik Azınlığa-Belçika'daki Türkler*, Ankara: Phoneix Yayınevi, 2009, 28.

²⁴ Nusret Ekin, "Yurtdışı İşçi İstihdamının Ekonomik ve Sosyal Analizi," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* sy. 30 (1-4), (1970): 89.

²⁵ Gülsün, *Sayılarla Yurtdışındaki İşçilerimiz ve Sorunlarına Ait İstatistikler*, 51.

²⁶ Akile Gürsoy, *Üç Kuşak Cumhuriyet*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 1998, 61.

²⁷ Yusuf Ziya, Özcan, "İçgöçün Tanımı ve Verileri ile İlgili Bazı Sorunlar", *Türkiye'de İçgöç Konferansı* içinde, thk. Ahmet. İçduygu, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998, 83.

anlaşma gereği, ülkeler misafir işçiyi tek başına kabul ediyor, ailesini yanına getirmeyi çok ağır koşullara bağlıyordu. Sözleşme bitiminde işçilerin geldikleri ülkeye dönmesi ana prensipti. Oysa ailelerin gelmesi ile birlikte Avrupa'da doğan çocukların sayısının artması hem Avrupa ülkeleri hem de Türkiye açısından değerlendirilmesi ve önlem alınması gereken konu idi.

Başta Almanya olmak üzere Türk işçilerinin çalıştığı birçok ülkenin aldığı yasal önleme karşın aile birleşimi sonucu yeni gelen kadın ve çocuklarla birlikte Türk nüfusu Avrupa'da artmaya devam etti. Plansız ve hazırlıksız başlayan kitlesel işçi aile göçü sonucu ilk defa yurt dışına çıkan, dilini, kültürünü, dinini bilmediği bir toplum içinde yaşamak zorunda kalan Türk aileler, gittikleri ülke vatandaşları ile zayıf sosyal ilişki kurdukları için uzun süre kapalı bir toplum olarak yaşamak zorunda kaldılar. İşçilerin ailelerini yanlarına almalarıyla birlikte önceden düşünülmemiş sorunlar da yavaş yavaş kendisini hissettirmeye başladı. Türkiye'nin kırsal kesiminden gelen ailelerin, dini, kültürel çekinceleri, yaşadıkları ülke vatandaşları ile aralarında oluşan iletişimsizlik, çocuk ve gençlerin ülke gençleriyle kurdukları arkadaşlıklar sonucu ikinci kuşak kontrol edememe kaygısı, yaşanan kültürel şok, çocukların iyi bir eğitim alamamaları, uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması, manevi değerleri benimsememe ve uzaklaşma davranışları, sosyal uyumsuzluk yeni karşılaşılan sorunlardı. Avrupalı ve Türk yetkililerin yaşanan sorunlara çözüm üretmede yetersiz kalmaları, Türk ailelerinin sorunlarına kendilerince çözüm üretmelerine neden oldu. Ailelerin ürettikleri çözümler de bilgileri, eğitimleri ve tecrübeleri ile sınırlı olduğu için genellikle sorunların çözümüne katkı sağlamamış, yeni sorunların oluşumuna neden olmuştur.²⁸ Ailelerin bulunduğu çözüm cemaatlere, etnik ve mezhepsel ayrıma vurgu yapan sivil toplum kuruluşlarına olan ilgiyi artırmıştır.

---

²⁸ Orhan Türkdöğen, *İkinci Neslin Dramı: Avrupa'daki İşçilerimiz ve Çocukları*, İstanbul: Orhun Yayınevi, 1984, 108.

Dernek Türü	Sayı
Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB)	850
Dini, Siyasi, Sosyal, Kültürel	2.650
Sportif	450
Diğer (İşveren, Okul Aile Birlikleri)	1300
Toplam	5.250

Tablo 2: 2014 yılı İtibariyle Almanya'daki Türk Dernekleri.

Kaynak: ÇSGB Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2014 Yılı Raporu, sayfa:39

Bunun sonucu Avrupa'da yaşayan vatandaşlarımızın sorunlarına çözüm üretmek yerine, kendi çıkarlarını gerçekleştirmeyi amaçlayan cemiyet, cemaat, vakıf ve derneklerin taraftar sayısı artırmaya başladı. 1973 yılında Almanya'da 108 diğer Avrupa ülkelerinde ise 58 dernek kuruldu.²⁹ Bugün Türklerin Avrupa'da kurdukları dernek sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının 2014 yılı raporuna göre sadece Almanya'da beş binin üzerinde dernek olduğu ifade edilmektedir. Bu derneklere üye olan Türklerin sayısı da bilinmemektedir.³⁰

Aşırı Sağın Güçlenmesi ve Yabancı Düşmanlığı

Yabancı sözcüğü tüm dillerde dışarıdakini, ötekini tarif eder ve aileden, aşiretten, kabileden, olmayan demektir. Yabancı, bazen yakın ya da uzak başka bir ülkeden, bazen de başka bir kent ya da köyden gelendir. Yabancı düşmanlığı ise, hoşnutsuzluk, hoşgörüsüzlük, yoğun nefret ve ötekileştirdiğinden korkmaktır.³¹ Yabancı düşmanlığının kökeninde “ırk” ve “ırkçılık” kavramları bulunmaktadır. İrkçilik günümüz akademik disiplinlerinde değişik siyasal ve sosyal olayların açıklamasında kullanılmaktadır. Avrupalının, özellikle göçmenleri ötekileştirme biçimi ile şekillenen ırkçılık biz ve onlar arasındaki ayrıma dayanmaktadır.³² Bu çerçevede ırkçılığın bir biçimi olarak tanımlanan yabancı düşmanlığının günümüz Avrupa'sında siyasal,

²⁹ Gülsün, *Sayılarla Yurtdışındaki İşçilerimiz ve Sorunlarına Ait İstatistikler*, 59.

³⁰ Elif Kocagöz, “Almanya'daki Türk Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Çevre Aktörleriyle İlişkileri: Bavyera Eyaletindeki Türk Dernekleriyle Bir Araştırma.” *SUTAD*, sy.42 (2017): 549.

³¹ Francis B Nyamnjoh, *Insider and Outsiders: Citizenship and Xenophobia in Contemporary Southern Africa*, London: Zed/Codesria, 2006, 5.

³² J.M Vorster, “Racism, Xenophobia and Human Rights”, *The Economical Review*, Vol,54, Issue:3 (2002): 297.

toplumsal ve kültürel bir davranış şekline dönüştüğünden söz edilebilir. Irkçılığın bir sonucu olarak tanımlanabilecek olan yabancı düşmanlığı birçok Avrupa ülkesi için özellikle de Almanya için yeni oluşan bir olgu değildir. 19. yüzyılın sonlarında Almanya'nın siyasi yaşamında görülmeye başlayan ırkçı partiler II. Dünya Savaşından sonra başlayan göç hareketinden sonra politikalarını ağırlıklı olarak göçmen karşıtı söz ve eylemlere dönüştürmüştür. Yabancı düşmanlığı “*kültürel ırkçılık*” kavramı çerçevesinde farklı ve yabancı olan bireylerden duyulan korkuyu ve aynı zamanda kendisinden farklı olanlara yönelik düşmanlığı da içerir.³³ Irkçılık politikasını benimsediğini açıkça deklare eden ırkçı partiler, II. Dünya Savaşında büyük bir felakete ve milyonlarca insanın ölümüne neden olmalarına karşın günümüzde de ırkçı politikalarını sürdürmektedirler. 1976 yılında yabancılara yerel seçimlere katılma hakkı veren İsveç'te dahil olmak üzere Almanya, Hollanda, Belçika ve Fransa'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığı insanları huzursuz edecek boyutlara ulaşmıştır.

İrkçilik, 19. yüzyılda Avrupalı filozoflar tarafından bir ideoloji haline getirilse de 1980'lerin sonuna kadar marjinal gruplar tarafından gerçekleştirilen ırkçı saldırılar halkın desteğini alamıyordu. 1980'lerin sonunda Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte ırkçılık, Avrupa'nın gündemine yeniden girmiştir. Soğuk Savaş döneminde komünizm tehlike ve tehdidi üzerinden politika üreten Batılı küresel güçlerin, Soğuk Savaşın sonunda stratejilerini değiştirerek komünizm tehlikesi yerine “*İslam dinini*” koymaları ırkçılık ve yabancı düşmanlığını artırmıştır. Yabancı düşmanlığı ve ırkçılık 1990-1995 yılları arasında düşünüldüğü gibi sadece Almanya'ya özgü bir olgu olmadığı, bütün Avrupa'da ırkçı partilerin benimsediği ırkçı politikaların her geçen gün taraftar sayısını artırarak Avrupa kıtasına yayıldığı gözlemlenmektedir. Oysa 1980'li yılların sonlarına kadar Avrupa'da çok kültürlü toplum konusu sempozyumlarda, televizyonlarda düzenlenen açık oturumlarda tartışılırken ve yabancı işçilere yerel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı verilmesi gündemde iken, 1990'lı yılların başından itibaren bu konular gündemden çıkarak yerini ırkçılık, yabancı düşmanlığı, ırkçı partilerin güçlenmesi tartışılmalarına bıraktı. Aşırı sağın ve ırkçılığın Avrupa'daki yükselişinin tehlikeli boyutlara gelmesi, Almanya, Hollanda, Fransa, Avusturya, İngiltere ve İsveç'e kadar birçok Avrupa ülkesinde ırkçı partilerin özellikle “*İslamofobi*” konusunu kullanarak her geçen gün daha da güçlenmeleri, Avrupa'nın yaşadığı ekonomik krizin ve güvenlik

³³Jens Rydgren, *The Populist Challenge Political Protest and Ethno-Nationalist Mobilization in France* New York: Berghahn Books, 2003, 55.

sorunlarının faturasının genellikle Müslüman olan göçmenlere kesilmesine neden oldu. Avrupa’da büyük bir hızla yayılan ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile beslenen aşırı sağ, Avrupa ülkelerinde yaşayan yabancılara, özellikle Türklere karşı duyulan düşmanlığı da artırdı. “İslami terör” kavramının küresel güçler tarafından yoğun bir propaganda aracı olarak kullanılması, Batılı ülkelerde “İslamofobi”nin güçlenmesine neden oldu.

22 Temmuz 2011 günü Norveç’i kana bulayan terör saldırısı televizyonda flaş haber olarak sunulurken taraflı ve tarafsız büyük bir çoğunluğun tahmini, eylemi El Kaidenin gerçekleştirdiği yönündeydi. Oysa eylemi gerçekleştiren “cani”, “deli”, “psikopat” gibi sıfatlarla tanımlanan Norveçli, orta gelir seviyesinde maddi sorunu olmayan iş sahibi, eğitilmiş Anders Behring Breivik isimli şahıstı. Eğer bu eylemi gerçekleştiren kişi, Müslüman olsaydı, resmi makamlar ve medya, büyük bir olasılıkla eylemciyi “İslami terörist” olarak ilan edecekti. Uluslararası ajanslar ve TV kanalları, Breivik’ten “saldırgan”, “cani” diye söz etti. Oysa Breivik’in “2083: Avrupa’nın Bağımsızlık Bildirgesi” başlıklı 1.518 sayfalık manifestosu incelendiğinde; şahsın cani olduğu, ancak akıl hastası olmadığı konusunda birçok ipucu veriyor. Breivik’in saldırıdan hemen önce internette yayımladığı İslam karşıtı manifestoda yazdıkları değerlendirildiğinde, Norveçli teröristin bilinçli bir İslam düşmanı olduğu anlaşılıyor. Breivik’te tuttuğu günlükte kendisinin “...Çok kültürlü hainlerin infazlarından sonra hırsız, eğitimsiz, manyak, akıl hastası, İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana görülmüş en büyük Nazi canavarı”³⁴ olarak tanımlanacağını yazıyordu. Irkçı ve kökten dinci fikirleri, İslam’a karşı fobisi ve nefreti, Müslüman göçmenlere karşı düşmanlığı, Marksist diye nitelendirdiği sol hükümetlerin “çok kültürlü toplum” kavramına tepkisi ve bütün bu tehlikeleri ortadan kaldırmak için yeni bir “Haçlı Seferi” oluşumuna olan inancı ve kendisini “Haçlı Şövalyesi” olarak tanımlaması, Norveçli teröristin dünyadaki gelişmeleri yakından izlediğini “İslami terör” kampanyasından etkilendiğini göstermektedir.

İrkçılığın Avrupa’daki yükselişinin tehlikeli boyutlara geldiğini gösteren bu ve benzeri olaylar, Almanya, Hollanda, Fransa, Avusturya, İngiltere ve İsveç’e kadar birçok Avrupa ülkesinde ırkçı partilerin özellikle “İslamofobi” konusunu kullanarak her geçen gün daha da güçlenmesine neden oldu. Avrupa’nın yaşadığı ekonomik krizinin ve güvenlik sorunlarının faturası genellikle Müslüman göçmenlere kesildi. Avrupa’da

³⁴ Polis Akademisi, *Norveç’te Terör ve Breivik’in Manifestosu*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2012, 4.

özellikle Müslüman göçmen karşıtı ırkçı partiler her geçen gün oylarını artırarak oy oranlarını % 12,5'e kadar yükseltti.³⁵ Güvenlik sorunlarının nedeni olarak Müslüman göçmenlerin sahip olduğu dini ve kültürel değerlerinin demokratik değerlere uyum sağlayamamasını gösteren ırkçı partiler, kabineye bakan vererek ya da azınlık hükümetini destekleyerek iktidara ortak olma başarısını gösterdi. Ayrımcı politikalara maruz kalan Müslüman göçmen toplumunun aşırı tepkileri de bir yerde ırkçı partilerin söylemlerinin taraftar bulmasına neden oldu. Yaşanan gergin ortam sürekli birbirini besleyerek çatışma ortamının oluşmasına ve gerginliğin artmasına zemin hazırladı.³⁶

Özellikle Türkleri hedef alan ırkçı saldırılar, kundaklama eylemleri, Türklerin çalıştıkları ülkeyi terk etmesini isteyen medya haberleri ve bunu destekleyen duvar yazıları gerginliğin artmasına neden olabiliyor, ırkçı politikacı ve bürokratların söylemleri de Türklerin hayat şartlarının her geçen gün zorlaşmasına can ve mal güvenliklerinin tehlikeye girmesine katkı sunuyor. Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmesinde yardımcı olan Türkiye'ye ise milyarlarca lira tutarındaki dövizini göndererek ekonomik kalkınmasına katkı sağlayan işçilerimiz ne Türkiye'de ne çalıştıkları ülkelerde hak ettikleri sevgi ve saygıyı göremiyorlar.³⁷

Türk İşçilerine Uygulanan Entegrasyon ve Asimilasyon Politikaları

Asimilasyon ve entegrasyon kavramları eş anlamlı olarak kullanılsa da aslında farklı anlamlar içermektedir. Asimilasyon, değişik nedenlerle başka bir ülkeye giden göçmenlerin egemen olan toplumla ayırt edilemez biçimde bütünleşmesi, egemen grubun sosyal ve kültürel değerlerini kabul edip içselleştirmeye başlamasıdır.³⁸ Göçmenlerin gelenek ve göreneklerini terk ederek, tutum ve davranışlarını egemen toplumun değer ve yargılarına benzetmesini ifade eder.³⁹ Kişinin öz kültüründen uzaklaşarak, katıldığı toplumun kültürel, sosyal ve psikolojik değerleri ile benzeşen davranış örnekleri göstermesini hedefleyen asimilasyon politikası⁴⁰ uzun süreli ve

³⁵ Akkerman S. Lange ve Matthijs Rooduijn, *Radical Right-Wing Populist Parties in Westren Europe; Into The Mainstream?* London: NY: Ruotledge, 2016, 1-2.

³⁶ Ünal Acar, *A'dan Z'ye Terörizm*, Ankara: Kripto Yayınları, 2012, 73.

³⁷ Michael Richter ve Cemal Yağlı, *Dinlemeye Değer, Geldiler ve Kaldılar- Almanya Türklerinin Yaşam Öyküleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, 19.

³⁸ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. O. Akinhay ve D Kömürcü, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1999, 42.

³⁹ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, Ankara: Ayraç Yayınları, 2000, 250.

⁴⁰ Ahmet Tatlı, "Almanya'daki Türk Çocuklarının Camilerdeki Din Eğitimi (Kuzey Ren Vestfalya Eyaleti Örneği)", Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, 2000, 33.

gerçekleşmesi kuşaklararası değişimle birlikte olan bir süreçtir.⁴¹ Entegrasyon ise bir yerden başka bir yere kalıcı olarak göç eden bireylerin ve grupların, göç ettikleri yerdeki yaşam koşullarına madden ve zihnen uyum sağlamasıdır. Entegrasyon iki taraflı bir süreçtir. Başarılı bir entegrasyon politikasının hedefi ev sahibi toplumu göçmen topluluğa, göçmen topluluğu da ev sahibi topluma tanıtarak her iki tarafın barış ve uyum içinde birlikte yaşamalarını sağlamaya çalışmaktır.⁴² Avrupa ülkelerinin asimilasyon politikalarını daha masum bir kavram olan entegrasyonun içine dahil ederek uygulamaları, entegrasyon ile asimilasyon arasındaki farkın anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Hangi uygulamanın asimilasyon hangi uygulamanın entegrasyon olduğu bu yönüyle tartışmalıdır. Asimilasyon bir çeşit zorunlu entegrasyon olarak da tanımlanmaktadır.⁴³ Zorunlu entegrasyon veya asimilasyon toplumdaki çeşitli grupların zaman içinde kültürel olarak çoğunluğa benzemesi ve devlet politikaları ile bu yönde zorlanması anlamına gelmektedir. Avrupa’da Türkleri de içine alan yabancılara yönelik uygulanan göçmen politikaları genelde entegrasyon söyleminde şekillenmektedir.

Almanya, 11 Ocak 2000 yılında yabancılar kanununa eklediği bir madde ile yasalara uygun bir şekilde en az sekiz yıl Almanya’da ikamet eden ya da en az üç yıl sınırsız oturma iznine sahip yabancı ülke vatandaşlarına, istekleri halinde Alman vatandaşlığına alınabileceklerini, 23 yaşındaki gençlerin ise hangi ülke vatandaşlığını istediği konusunda bir tercih yapabileceğini⁴⁴ hüküm altına almıştır. 2016 yılı verilerine göre, Almanya’da 3 milyon 076 bin 440 Türk yaşamaktadır. Bunlardan 1.527.118 kişi sadece Türk pasaportu taşımaktadır. 1.549.322 kişi ise Türk ve Alman pasaportuna sahiptir.⁴⁵ Bu uygulama Almanya’da doğan Türk çocukların Alman vatandaşlığına geçişini kolaylaştırmak olarak değerlendirilse de Almanya’da doğan çocukların ve gençlerin asimile edilmesi için uygulanan bir yöntem olarak da yorumlanabilir.

---

⁴¹ Mahmut Tezcan, *Dış Göç ve Eğitim*, Ankara: Arı Yayıncılık, 2000, 14.

⁴² Hak-İş, *Sosyal Entegrasyon Rehberi, Mesleki Eğitim Yoluyla Mültecilerin Sosyal Entegrasyonu Projesi*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını, 2017, 21.

⁴³ Semra Somersan, *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, 87.

⁴⁴ Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel, *Euro-Türkler*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, 15.

⁴⁵ Faruk Şen, *Avrupalı Türklere Yönelik Turizm Araştırmaları Sonuçları*, İstanbul: Türkiye-Avrupa Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı, 2017, 3.

Ülkeler	Toplam Türk Sayısı	Sadece Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı Olanlar	Çifte Vatandaş Olanlar
Almanya	3.076.440	1.527.118	1.549.322
Fransa	611.515	221.243	390.272
Hollanda	396.555	79.595	316.960
Avusturya	277.229	114.740	162.489
Belçika	213.143	39.551	173.592
Avusturalya	119.411	79.965	39.446
İsveç	89.320	12.398	76.922
İsviçre	122.228	71.269	50.959
Danimarka	61.634	29.876	31.758
Toplam	4.962.475	2.175.755	2.786.720

Tablo 3: Yurt Dışında Yaşayan Türk Vatandaşlarının Urukları .

Kaynak: ÇSGB Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü 2014 Yılı Raporu, sayfa:7.

Almanya’da “sistem entegrasyonu” ve “sosyal entegrasyon” üzerinden yürütülen entegrasyon politikalarında ilk dönem için sadece sistem entegrasyonu önemsenmiştir. Göçmenlerin bir işi olduğu, vergisini ödediği ve yasalara uygun davrandığı sürece sisteme entegre oldukları kabul edildi. Bu durumda dil bilme, kültür ve yaşam biçimini benimsemeyi içeren sosyal entegrasyonun zorunlu olmadığı ifade edildi. Türk işçiler ve aileleri yıllarca bu şekilde yaşadı. Sosyal entegrasyon çalışmalarının ihmal edilmesi Türk işçilerle ev sahibi ülke vatandaşları arasında uyum sorunu yaşanmasını da beraberinde getirdi. 1990’lı yıllarda etkisini gösteren bu sorunlar, 2000’li yıllarda daha da büyüdü. Özellikle yabancı işçilere karşı toplumun algısı ve davranışı daha da olumsuzlaştı ve bu yasal uygulamalara da yansdı. Almanya’da 28 Ağustos 2008 tarihinde yürürlüğe giren yasa ile aile birleşimi zorlaştırıldı ve gelecek eşin asgari düzeyde Almanca bilmesi ve vatandaşlık sınavından geçmesi zorunlu tutuldu. Aile birleşimini zorlaştıran bu uygulama ile Türkiye’den Almanya’ya işçi aile göçü daha da zor hale geldi.⁴⁶ Aile birleşimini zorlaştıran bu

⁴⁶ Birsen Şahin, *Almanya’daki Türkler Misafir İşçilikten Ulusötesi (Transnasyonel)Bağların Oluşumuna*

yasaya karşı bir Türk vatandaşının açtığı dava sonucunda Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD), 10.07.2014 tarihli ve C-138/13 sayılı kararıyla aile birleşimi çerçevesinde Almanya'ya gelecek Türk vatandaşı eşlere lisan testinin uygulanamayacağına karar verdi. ABAD kararını, Türkiye-AB arasında 23 Kasım 1970'de imzalanan ve 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol'ün 41. maddesine⁴⁷ dayandırdı ve lisan testi ile aile birleştirmesinin zorlaştırılmayacağına hükmetti. Karara tepki olarak Federal İçişleri Bakanlığı tarafından yapılan ilk açıklamada, kararın inceleneceği belirtilerek, lisan testinin Almanya'daki yabancıların entegrasyonu açısından gerekli olduğu iddia edildi.⁴⁸

Fransa ise ülkeye yerleşen yabancıların toplumla bütünleşmesi ve vatandaşlığa geçmesi için çeşitli uygulamaları birlikte yürüten bir ülkedir.⁴⁹ Fransız yurttaşlık yasasının, yabancıların “*kalben Fransız*” olduklarını kanıtlamadan kâğıt üzerinde Fransız vatandaşı yapılmasına olanak verdiğini iddia eden aşırı sağ partiler, yasanın ilgili maddelerini eleştirmişlerdir. Bu eleştiriler 1990'ların başından itibaren daha da güç kazanmış ve ülkede aile birleşimi zorlaştırılmış, dil sınavı, yüksek bir parasal teminat gibi uygulamalar getirilmiştir.⁵⁰ Hollanda'da benzer uygulamalarla aile birleşimini zorlaştırmış, dil sınavı, uyum kursu, yeterli gelir şartı aramıştır. Danimarka'da aile birleşimine sınırlama getirilmesi ve yedi yıl içinde, altı aydan uzun süre sosyal yardıma ihtiyaç duyan yabancıların sınır dışı edilmesini yasa hükmü haline getirmiştir. Avusturya'da ise dil kursu koşulu, aile birleşimi vizelerinin verilme süresinin uzatılması gibi çeşitli uygulamalar ile yabancıların ülkeye gelişini sınırlayıcı önlemler almıştır. Bütün bu uygulamalar Batı Avrupa ülkelerinin büyük kısmında başta yabancı düşmanlığı ve İslamofobi ile asimilasyon politikasına geri dönüşü çağrıştıran algının oluşumuna neden olmuştur.

Şüphesiz farklı kültüre, dile ve dine mensup insanların asimile olması kısa sürede mümkün olmasa da uzun sürede böyle bir tehlike söz konusudur. Önümüzdeki dönemde Avrupalı Türkleri bekleyen en büyük tehlike de maruz kaldıkları asimilasyona

---

Geçiş Süreci, Ankara: Phoenix Yayınları, 2010, 47-51.

⁴⁷ Katma Protokol'ün 41. maddesinin birinci fıkrası Türk vatandaşlarının AB ülkelerindeki mevcut yerleş haklarını korumakta ve bu hakların geriye doğru kısıtlanmasını yasaklamaktadır.

⁴⁸ ÇSGB Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Raporu, 35.

⁴⁹ Gaye Petek, “Türkiye Kökenli Göçmenlerin Fransa'da Siyasi Katılımı ve Temsiliyeti”, *Entegrasyonun Ötesinde Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri* içinde, thk. Didem Danış ve Verda İrtiş, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, 76.

⁵⁰ Unat, *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*, 371.

karşı gerekli önlemleri almada yetersiz kalma ihtimalidir. Birinci ve ikinci neslin anne-babaları Türkiye doğumlu iken bugün anne ve babaları da kendileri gibi Avrupa'da doğan yeni bir nesil oluşmuştur. Türkiye'den küçük yaşta göç eden veya Avrupa'da doğan ikinci ve üçüncü kuşağın iki kültürün baskısı altında kaldıkları ve her iki kültürü de tam olarak benimsemeyen bir gençlik oluştuğu⁵¹ söylemi 1990'larda önemli tartışma konularından biri olmuştur. Gençlerin "sokakta Alman, evde Türk" olmak arasında gidip gelme durumu⁵² diğer Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan gençler için de geçerlidir. Batı Avrupa'daki Türklerin kendilerini hangi ülkeye ait hissettikleri ya da kendilerini nasıl tanımladıkları üzerinde çok tartışılan konudur.

Kimlik ve uyum konusunda yapılan bir araştırmada Avrupa'da yaşayan Türk gençlerinin içinde yaşadıkları topluma uyum sağlamanın gerekliliğine inanma fikrine kısmen ya da tamamen katılanlarının oranı Almanya'da % 63, Hollanda'da % 66.7, Fransa'da % 63.1 ve İsviçre'de ise % 77.3 oranında bulunmuştur.⁵³ Almanya'da yaşayan Türklerin yaklaşık % 49'u kendilerini Türkiye'ye, % 23'si Almanya'ya ve % 28'si her iki ülkeye daha yakın hissetmektedir. Fransa'da yaşayan Türklerin ise % 37'si Türkiye'ye, % 26'sı Fransa'ya ve % 37'si her iki ülkeye kendilerini daha yakın hissetmektedir.⁵⁴ Hamburg'da yaşayan Türk öğrencilerin kendilerini nasıl tanımladıkları yönündeki araştırma sonucu ise % 72'sinin Türk, % 19'unun Türk asıllı Alman, % 9'unun ise Alman olarak tanımladıklarını ortaya koymuştur.⁵⁵ Yapılan araştırmaların da gösterdiği gibi Almanya'da yaşayan Türklerden kendilerini Türk olarak tanımlayanların oranı kendilerini Alman olarak tanımlayanlardan daha yüksektir. Bununla birlikte yaşadıkları topluma aidiyet düzeyleri de oldukça yüksektir. Belçika'da yaşayan Türklerin büyük kısmı Almanya'da yaşayan Türklerden daha fazla oranda kendilerini yaşadıkları topluma ait hissetmektedir.⁵⁶ Hollanda'da ise Hollandalı kimliğini benimseme oranı oldukça yüksektir, ancak Türk kimliğini benimseyenlerin oranı Hollandalı kimliğini benimseyenlerden daha yüksektir. Bu oranlar yaşadıkları toplumu

⁵¹Türkdoğan, *İkinci Neslin Dramı: Avrupa'daki İşçilerimiz ve Çocukları*, 96.

⁵²Ayhan Kaya, "Entegrasyonun Ötesinde Türkiye'den Fransa'ya Göç ve Göçmenlik Halleri", *Fransa Türkleri: Cumhuriyetçi Entegrasyon Modelinin Eleştirisi* içinde, thk. Didem Danış ve Verda İrtiş, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, 49.

⁵³Edibe Sözen, *Avrupa'da İkinci ve Üçüncü Kuşak Türk Gençliği. Türkiye'de ve Avrupa'da Gençlik, Ankara:TDV Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2009, 91.*

⁵⁴Kaya ve Kentel, *Euro-Türkler*, 52.

⁵⁵Erdal Aksoy, "Almanya'da Yaşayan Üçüncü Kuşak Türk Öğrencilerinin Kimlik Algılamaları ve Buna Bağlı Olarak Karşılaştıkları Ayrımcılık Sorunları, "Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sy.12 (2010): 25.

⁵⁶Gelekçi ve Köse, *Misafir işçilikten Etnik Azınlığa-Belçika'daki Türkler*, 47.

benimseme konusuna gençlerin çok duygusal davranmadıklarını göstermektedir. Ancak gündelik yaşam rutinleri içinde evde beklenen davranış biçimi ile ev dışı alanda beklenen davranış biçiminin farklılaşması, gençlerin de iki toplum arasında kalmasına neden olmaktadır.

Bu veriler Batı Avrupa'daki Türklerin büyük bir çoğunluğu hem yaşadıkları toplumu benimsedikleri hem de kendilerini Türk hissetmekten vazgeçmediklerini göstermektedir. Türklerin kendilerini hem yaşadıkları topluma hem de Türkiye'ye ait hissettiği yönündeki bulgular ulusötesi bağların oluştuğunun da bir göstergesidir. Bu nedenle kimlik tartışmalarında önemli noktalardan biri de çifte vatandaşlıktır. Kendisini her iki kimlikle de tanımasına imkân sağlayan çifte vatandaşlık uygulamasının ev sahibi ülkeye aidiyeti düşürdüğü iddiası, ekonomik krizlerin yaşandığı ve bununla birlikte de yabancı düşmanlığının yükseldiği dönemlerde daha da güçlenmiştir. Batı Avrupa'daki Türkleri, çifte vatandaşlık bağlamında ele alan çalışmalarda bu hakkın ev sahibi topluma aidiyeti düşüren bir faktör olmadığı görülmektedir.⁵⁷ Sayıları az olmakla birlikte yapılan araştırmalar, Avrupa'daki Türklerin gelecekte kendilerini nasıl tanımlayacakları bağlamında düşünüldüğünde daha da önem kazanmaktadır. Batı Avrupa ülkelerine çalışmak için giden ve orada kalıcı oldukları bilinen işçilerin kimliklerinin ne olacağı tartışması sürerken, günümüzde dördüncü ve beşinci kuşakların kendilerini nasıl tanımlayacakları daha da önem kazanmaktadır. 1970'li yıllarda çocuk yaşta gelenlerin ve Avrupa'da doğan yeni neslin Türkiye'den daha çok doğdukları ve yaşadıkları ülkeyi bilmesi, Türkiye'yi tatillerini geçirdikleri ülke olarak görmelerine, Türkiye'de kaldıkları kısa süre içerisinde yaşadıkları uyum sorunu da bu insanların kendilerini boşlukta hissetmelerine neden olmaktadır.

Avrupa ülkelerinin uyguladığı asimilasyon yöntemlerinden birisi de dini kimliği ön plana alarak etnik kimliği ikinci plana çekme politikasıdır. Birçok farklı etnik kimliği, kültürü, geleneği, politik görüşü ve dili barındıran⁵⁸ Avrupa'daki Müslümanların homojen bir yapıya sahip olmadıkları bilinmektedir. Batı Avrupa ülkeleri okullarında eğitim gören yaşadıkları toplumsal ve kültürel ortamında yeni bir kimlik inşa sürecine maruz kalan gençlerin birçoğunun din anlayışları ve dünya

⁵⁷ Gelekçi ve Köse, *Misafir işçilikten Etnik Azınlığa-Belçika'daki Türkler*, 69.

⁵⁸ Erhan Akdemir, "11Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Saldırılarının Ardından İslam'ın Algılanışı," *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* Cilt:8, sy.1 (2013): 9.

görüşleri de ebeveynlerinden farklıdır.⁵⁹ Kimliğin oluşumunda içinde yaşanılan çevrenin kültürü ile sahip olunan dinsel kimliğin uyumlu olması önemlidir. Sahip olunan dinsel kimlikle, yaşanılan çevre arasında farklılıklar kimlik çatışmasının yaşanmasına neden olmaktadır. “Euro İslam” adı altında yürütülen politika ile Avrupa’da yaşayan Türkler, Faslılar, Cezayirli ve diğer Müslüman ülke insanlarını etnik kimliği dikkate alınmadan dini örgütlenmeleri teşvik edilerek etnik kimliğin unutturulması amaçlanmaktadır. Oysa Türklük ile İslam arasındaki iç içe geçmişlik her zaman belirleyici olmuştur, Avrupa İslam’ı ise bunun parçalanmasını ve Türklüğün ve İslam’ın yeniden kurgulanışını gündeme getirmektedir.⁶⁰ Türklere karşı uygulanan asimilasyon ve entegrasyon politikalarının hedefinde de Türk kimliği vardır. Çünkü kimlik aynı zamanda bireyin ve ait olduğu toplumun tarihselliğini de içerir. Uygulanan asimilasyon ve/veya entegrasyon politikaları sonucu, Batı Avrupa’da yaşayan Türk nüfusunun 2050’lerde Türkçe konuşamayan kültürel ve mensubiyet olarak Türkiye’den uzaklaşmış sadece Türk kökenli oldukları varsayılan “Avrupalı Türkler” haline dönüşmemesi, AB üyeliğinden daha önce düşünülmesi gereken bir konu olarak önemini korumaktadır.

---

⁵⁹ M. Emin Köktaş, *Avrupa Birliği Sürecinde Din ve Müslümanlar. Avrupa’da İslam*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005, 33.

⁶⁰Subaşı N, Entegrasyonun Ötesinde Türkiye’den Fransa’ya Göç ve Göçmenlik Halleri *Fransa’da Türk’ler: Din Eksenli Kimlik ve Bütünleşme Sorunları* içinde. Didem Danış ve Verda İrtiş. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, 150.

Sonuç

Yurtdışına özellikle 1960'lı yılların başında yaşanan yoğun işçi göçü günümüze kadar devam etmiştir. Bugün altı milyonu Batı Avrupa ülkelerinde, beş yüz bini Avustralya, Kuzey Amerika ve Orta Doğu ülkelerinde olmak üzere altı milyondan fazla Türk yurt dışında yaşamaktadır. Yurt dışında uzun süre çalıştıktan sonra yurda kesin dönüş yapan üç milyon kişi de ilave edilince sayı on milyona yaklaşmaktadır. Bu nüfus Birleşmiş Milletler (BM) üyesi birçok ülkenin nüfusundan fazladır. Bu nedenle gerek sayısal oran gerekse ekonomik, kültürel, sosyal yansımaları dikkate alındığında yurt dışına işçi gönderme konusu Cumhuriyet tarihinin en önemli olaylarından birisidir. Yurt dışında yaşayan ve/veya yurda dönüş yapan vatandaşlarımızın ülkemize ekonomik, sosyal, kültürel vb. katkılar sunmaya devam etmektedir. Yurt dışında yaşayan vatandaşlarımızın ülkeye olumlu katkılarına rağmen sorunlarına yeterince çözüm bulunduğu, haklarının korunduğu söylenemez. Batı Avrupa ülkelerinin kalkınmasına katkı sağlayan işçilerimiz çalıştıkları ülkelerde de hak ettikleri sevgi ve saygıyı göremedikleri gibi birçok haksız uygulamalara da maruz kalıyorlar.

Avrupa'da sayısal ve etkinlik olarak her geçen gün gelişen ve büyüyen Avrupalı Türkler, Avrupa ülkelerini, Türk nüfusunu eritme politikalarına yönlendirmiştir. Önümüzdeki yıllarda Avrupalı Türkleri bekleyen en büyük tehlikelerden biri kimliklerini kaybetme olasılığıdır. Çünkü kimlik çatışması yaşayan ve kimlik arayışına giren göçmenler genellikle ya köklerine ya çoklu etnik kimliğe ya da dünya vatandaşı kimliğine yönelirler. Yeni nesillerin küresel ölçekte yoğun bir şekilde sürdürülen İslam dini ve Türkiye karşıtlığı politikalarından etkilenerek Türkiye ve Türk kültüründen uzaklaşması, ana vatanlarına yabancılaşması ihtimaline karşı bugünden gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Avrupa ülkelerinin yıllardır Türkler arasında etnik ve mezhepsel farkları gündeme getirerek Türk toplumunu asimile etme politikası uyguladığı, etnik ve mezhepsel çalışmalar yürüten radikal gruplara örgütlenme imkânı tanıyarak, Türkler arasındaki bölünmeyi teşvik ettikleri bilinmektedir. Avrupa'da Türklerin kurduğu sivil toplum örgütlerinin birçoğu etnik ve mezhepsel farklılıklara hitap eden çalışmalar yürüterek Avrupa ülkelerinin asimilasyon politikalarına bilinçli ya da bilinçsizce katkı sundukları görülmektedir. Avrupa'da yaşayan bütün Türkleri

kucaklayan Türkiye ile bağlarını güçlendiren maddi ve ideolojik hiçbir amaç gütmeyen kuruluş yok denecek kadar azdır. Avrupalı Türklerin, Türk olarak varlıklarını sürdürebilmeleri için ayrıştırıcı değil birleştirici unsurları ön plana çıkarmalı ve teşvik edilmelidir. Türk kültürünü canlı tutacak kültür projeleri gerçekleştirilmelidir. Avrupa'da yaşayan Türk işçilerinin milli birliği ve beraberliğini güçlendiren ortak değerlere hitap eden merkezler kurularak desteklemelidir. Bugün Avrupa'da yaşayan Türklerin sayısı ve ekonomik güçleri dikkate alındığında birçok ülkenin nüfusundan fazla olduğu görülmektedir. Bu nedenle sadece Avrupalı Türkler ile ilgilenen bir Bakanlığın kurulması birçok sorunun çözümüne de yardımcı olacaktır.

Çünkü Avrupa ülkelerinde yaşayan vatandaşlarımızın sorunları gün geçtikçe artmaktadır. Başlangıçta işçi olarak giden ve iş koşulları ile ilgili sorun yaşayan insanların çocukları bugün büyük işletmelerin sahibi konumuna geldiler. Dolayısıyla başlangıçtaki işçi sorunu çok boyutlu bir hal aldı ve profesyonel desteği zorunlu kıldı. Buldukları ülkelerin milli mevzuatı, işgücü ve sosyal güvenlik anlaşmaları, uluslararası sözleşmeler, Avrupa Birliği hukukundan doğan hak ve çıkarlarını korumak ve geliştirmek için yeterince bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Avrupa'da iş yeri açmış vatandaşlarımızın kendilerine ve firmalarına yönelik ayrımcı uygulamaları gerek kamuoyunda gerekse idari ve adli makamlar önünde engelleyebilmek için Ankara Anlaşması'ndan, Katma Protokollerden, Avrupa Adalet Divanının ve Ortaklık Konseyi'nin bağlayıcı kararlarından Avrupa Parlamentosunun göçmenlere yönelik kararlarından, AB'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmalardan vb. doğan hakları korunmalıdır. Bu hakların korunması içinde uygun teşkilatlanmaya gidilmesi gerekirken, Avrupalı Türklerin örgütlenme çalışmalarını dini, ideolojik, sosyal ve kültürel kuruluşlar olmak üzere dört başlık altında toplayabiliriz. Bu kuruluşların yurt dışında yaşayan vatandaşların sorununa çözüm üretmesi ve Türkiye'nin tanıtımına katkı sağlaması son derece güçtür. Her ülkenin sınırları dışında yaşayan vatandaşları, genel olarak ülkenin dış politikasında önemli ağırlık ve destek unsuru oluştururken Türk vatandaşları iyi örgütlenemedikleri için bunu tam manasıyla başaramadılar. Ülkemizin tanıtımına ve dış politikasına önemli katkı sunamadılar. Yurt dışına işçi olarak giden vatandaşlarımız ülkemize sayılamayacak derecede ekonomik, kültürel siyasi katkı sağlasalar da Ermeni, Rum ve Yahudi lobileri kadar etkili olamadılar. Türkiye böyle bir fırsat yakalamış fakat yeterince değerlendirememiştir. Bunun en önemli nedeni, 1960'lı yıllarda misafir işçi olarak Avrupa'ya gönderilen vatandaşlarımızın, hem vasıfsız hem

de eğitimsiz olmalarıdır. Kendileri eğitimsiz olan aileler uzun süre çocuklarının da eğitimine önem vermediler. Çocukların aileden hiçbir destek görmemeleri uzun süre eğitimde başarısız olmalarına neden oldu.

Yaşanan bütün olumsuzluklara karşın 1960'lı yılların başında geçici işçi olarak Avrupa'ya giden Türklerin, Avrupa'da kendi imkânları ile güçlü bir yapı oluşturdukları görülmektedir. Avrupa'da her kuşak bir önceki kuşaktan daha iyi yetişmiş daha iyi konuma gelmiştir. Bu gün Avrupa'da başarılı olan Türkler, kaybedilmiş kuşak diye adlandırılan ikinci neslin çocukları olduğu unutulmamalıdır. İnsanın fitratı gereği hangi ülke kendisine daha fazla değer verirse kendisini o ülkeye ait hissedecektir. Bu nedenle Türkiye, yurt dışında çalışan vatandaşlarına hak ettiği değeri vermek ve sorunlarını çözmek zorundadır. Avrupalı Türklerin kimliklerini koruduğu ve Türkiye ile olan bağlarını devam ettirdiği sürece Türkiye için bir güç ifade edeceği unutulmamalıdır.

Kaynaklar

- ACAR, Ü., *A'dan Z'ye Terörizm*, Ankara: Kripto Yayınları, 2012.
- AKDEMİR, E., “11Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Saldırılarının Ardından İslam’ın Algılanışı.” *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* Cilt:8, sy.1 (2013):1-26.
- AKGÜNDÜZ, A., “Labour Migration from Turkey to Westren Europe, 1960-1974. A Multidisciplinary Analysis.” *Amsterdam University Pres*, (2007): 153-194.
- AKKERMAN, S. L de L.ve Rooduijn, M., *Radical Right-Wing Populist Parties in Western Eurupe:Into Them Main Stream?* London: NY, Routledge, 2016.
- AKSOY, E., “Almanya’da Yaşayan Üçüncü Kuşak Türk Öğrencilerinin Kimlik Algılamaları ve Buna Bağlı Olarak Karşılaştıkları Ayrımcılık Sorunları.” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* sy. 12 (2010):7-38.
- ALTINTAŞ, İ., *Dış Göç ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- BAHAR,O ve BİNGÖL, F. K., “Türkiye’de İç Göç Hareketlerinin İstihdam ve İş Gücü Piyasalarına Etkileri. “ *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* sy.15 (2) (2010): 43-61.
- CANATAN, K., *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, İstanbul: Endülüs Yayınları, 1990.
- ÇSGB, Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü Raporu. Ankara: ÇSGB Yayını, 2014.
- DEMİR, Ö. ve ACAR, M., *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- DOĞAN, S.Ö., *Population Movements In Turkey Internal Migration Contemporary Studies in Humanities*, Mannheim: Ehrmann Verlag, 2015.
- EKİN, Nusret., “Yurtdışı İşçi İstihdamının Ekonomik ve Sosyal Analizi.” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* sy. 30 (1-4), (1970): 73-96.
- ERDER, S., *Refah Toplumunda “Getto” ve Türkler*, İstanbul: Teknografik Matbaacılık, 1986.

EREN, Selim., “Göç, Toplumsal Değişme ve Din: Avrupa’ya Göç Eden Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme.” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sy.2 (2007): 267-288.

ES, M.ve ATEŞ,H., “Kent Yönetimi Kentleşme ve Göç: Sorunlar ve Çözüm Önerileri.” *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* sy. 48 (2004): 206-248.

FAİST, T., *Uluslararası Göç ve Uluslararası Toplumsal Alanlar*, çev. Azat Zana Gündoğan ve Can Nacar, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2003.

GELEKÇİ, C. ve KÖSE, A., *Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa-Belçika’daki Türkler*, Ankara: Phoneix Yayınevi, 2009.

GİDDENS, A., *Sosyoloji*, Ankara: Ayraç Yayınları, 2000.

GÖRMEZ, K., “Göç ve Kültürel Kimlik, Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu.” *Van: 100. Yıl Üniversitesi Yayınlar*, (1998):169-184.

GÜLSÜN, İ., *Sayılarla Yurtdışındaki İşçilerimiz ve Sorunlarına Ait İstatistikler*, Ankara: İİBK Yayınları, 1974.

GÜRSOY, A., *Üç Kuşak Cumhuriyet*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, 1998.

HAK-İŞ., *Sosyal Entegrasyon Rehberi, Mesleki Eğitim Yoluyla Mültecilerin Sosyal Entegrasyonu Projesi*, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını, 2017.

İÇDUYGU, A. ve ÜNALAN, T., “Türkiye’de İçgöç: Sorunsal Alanları ve Araştırma Yöntemleri.” *Türkiye’de İçgöç Konferansı* içinde, thk. Ahmet, İçduygu, 38-55. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, 1998.

KAYA, A., “Fransa Türkleri: Cumhuriyetçi Entegrasyon Modelinin Eleştirisi.” *Entegrasyonun Ötesinde Türkiye’den Fransa’ya Göç ve Göçmenlik Halleri* içinde, thk. Didem Danış ve Verda İrtiş, 35-72, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

KAYA, A., ve KENTEL, F., *Euro-Türkler*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

KELEŞ, R. ve ÜNSAL, A., *Kent ve Siyasal Şiddet*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.

KOCAGÖZ, E., “Almanya’daki Türk Sivil Toplum Kuruluşlarının Dış Çevre Aktörleriyle İlişkileri: Bavyera Eyaletindeki Türk Dernekleriyle Bir Araştırma.” *SUTAD* sy.42 (2017): 547-592.

KONGAR, E., “Kentleşen Gecekondular ya da Gecekondulaşan Kentler Sorunu,” *Kentsel Bütünleşme* içinde, Türk Sosyal Bilimler Derneği ve Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Ortak Semineri, Ankara: Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı Yayını sy.4 (1982): 23-54.

KÖKTAŞ, M. E., *Avrupa Birliği Sürecinde Din ve Müslümanlar. Avrupa’da İslam*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2005.

MARSHALL, G., *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Ankara: Bilim Sanat Yayınları, 1999.

NYAMNJOH, B.F., *Insiders and Outsiders: Citizenship and Xenophobia in Contemporary Southern Africa*, London: Zed/Codesria, 2006.

ÖZBAY, F. ve YÜCEL, B., “Türkiye’de Göç Hareketleri, Devlet Politikaları ve Demografik Yapı, Nüfus ve Kalkınma: Göç, Eğitim, Demokrasi, Yaşam Kalitesi.” *Ankara, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayın No: NEE. 01.02 (2001): 1-68.*

ÖZCAN, Y. Z., “İçgöçün Tanımı ve Verileri ile İlgili Bazı Sorunlar.” *Türkiye’de İçgöç Konferansı* içinde, thk. Ahmet. İçduygu, 78-90. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1998.

ÖZDEMİR, H., “Türkiye’de İçgöçler Üzerine Genel Bir Değerlendirme.” *Akademik Bakış Dergisi* sy.30 (2012): 1-18.

PETEK, G., “Entegrasyonun Ötesinde Türkiye’den Fransa’ya Göç ve Göçmenlik Halleri.” *Türkiye Kökenli Göçmenlerin Fransa’da Siyasi Katılımı ve Temsiliyeti* içinde, thk. Didem Danış ve Verda İrtiş, 73-89. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

POLİS AKADEMİSİ., *Norveç’te Terör ve Breivik’in Manifestosu*, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2012.

RİCHTER, M. ve YAĞLI, C., *Dinlemeye Değer, Geldiler ve Kaldılar- Almanya Türklerinin Yaşam Öyküleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

RYDGREN, J., *The Populist Challenge Political Protest and Ethno-Nationalist Mobilization in France*, New York: Berghahn Books, 2003.

SOMERSAN, S., *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve Irk*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

SÖZEN, E., *Avrupa'da İkinci ve Üçüncü Kuşak Türk Gençliği Türkiye'de ve Avrupa'da Gençlik*, Ankara: TDV Konrad Adenauer Vakfı Yayını, 2000.

SUBAŞI, N., “Entegrasyonun Ötesinde Türkiye’den Fransa’ya Göç ve Göçmenlik Halleri.” *Fransa’da Türk’ler: Din Eksenli Kimlik ve Bütünleşme Sorunları* içinde, thk. Didem Danış ve Verda İrtiş, 121-155. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

ŞAHİN, B., *Almanya’daki Türkler Misafir İşçilikten Ulusötesi (Transnasyonel)Bağların Oluşumuna Geçiş Süreci*, Ankara: Phoenix Yayınları, 2010.

ŞEN, F., *Avrupalı Türklere Yönelik Turizm Araştırmaları Sonuçları*, İstanbul: Türkiye-Avrupa Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Vakfı, 2017.

TATLI, A., “Almanya’daki Türk Çocuklarının Camilerdeki Din Eğitimi (Kuzey Ren Vestfalya Eyaleti Örneği).” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000.

TATLIDİL, E., “Kentleşme ve Göç,” *Sosyolojiye Giriş*, içinde, thk. İhsan Sezal, 403-446. Ankara: Martı Kitap ve Yayınevi, 2002.

TEZCAN, M., *Dış Göç ve Eğitim*, Ankara: Arı Yayıncılık, 2000.

TÜRKDOĞAN, O., *İkinci Neslin Dramı: Avrupa’daki İşçilerimiz ve Çocukları*, İstanbul: Orhun yayınevi, 1984.

UNAT A. N., *Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

VORSTER, J.M., “Racism, Xenophobia and Human Rights.” *The Economic Review*, Vol, 54, Issue:3 (2002): 296-312.

YALÇIN, C., *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2004.

YASA, İ., “Gecekondu Ailesi: Geçiş Halinde Bir Toplum Tipolojisi,” *AÜSBF Dergisi* sy.25 (1970): 9-18.